

Chapter: Ps 1:

Q.1 थोडक्यात उत्तरे लिहा. (PS)

14

1 पहिले महायुद्ध व दुसरे महायुद्ध यांच्यात पुढील मुद्द्यांच्या आधारे तुलना करा.

	मुद्दे	पहिले महायुद्ध	दुसरे महायुद्ध
i.	कालखंड	.....	.....
ii.	सहभागी	.....	.....
iii.	परिणाम (राजकीय व आर्थिक)	.....	.....
iv.	युद्धोत्तर स्थापना झालेल्या अंतरराष्ट्रीय संघटना	.....	.....

Ans

	मुद्दे	पहिले महायुद्ध	दुसरे महायुद्ध
i.	कालखंड	१९१४ -१९१८	१९३९-१९४५
ii.	सहभागी	१. ब्रिटन, फ्रान्स, रशिया, इटली, अमेरिका. २. जर्मनी ऑस्ट्रिया - हंगेरी, ऑटोमन साम्राज्य, बल्गेरिया	१. ब्रिटन, फ्रान्स, ऑस्ट्रेलिया, कॅनडा, न्यूझीलंड, भारत, सोव्हिएत युनियन, चीन, अमेरिका. २. जर्मनी, जपान, इटली
iii.	परिणाम (राजकीय व आर्थिक)	१. आर्थिक नुकसान सर्वच राष्ट्रांचे झाले. २. हुकुमशाही राजवटीचा जन्म झाला.	१. मोठ्या प्रमाणावर आर्थिक हानी. २. शीतयुद्धाची सुरुवात. ३. संयुक्त राष्ट्रसंघटना निर्मिती.
iv.	युद्धोत्तर स्थापना झालेल्या अंतरराष्ट्रीय संघटना.	राष्ट्रसंघ	संयुक्त राष्ट्रसंघटना.

2 राष्ट्रसंघाने दुसरे महायुद्ध टाळण्यासाठी कोणत्या उपाययोजना करायला हव्या होत्या ?

Ans पहिल्या महायुद्धानंतर अशा प्रकारचे युद्ध पुन्हा होऊ नये म्हणून सर्व राष्ट्रांनी 'राष्ट्रसंघ' या आंतरराष्ट्रीय संघटनेची स्थापना केली. युद्ध टाळणे हि राष्ट्रसंघाची मुख्य जबाबदारी मानण्यात आली. तरीही दुसरे महायुद्ध झाले. हे महायुद्ध टाळण्यासाठी राष्ट्रसंघाला पुढील उपाययोजना करायला हव्या होत्या.

- राष्ट्रसंघाने जर्मनी व पोलंड वरील आक्रमण थांबवायला हवे होते. तसेच जपान सारख्या देशाने अमेरिका, ब्रिटन व उच्च वसाहतींवर केलेले हल्ले रोखायला हवे होते.
- जर्मनी व जपानमधील हुकुमशाही सत्ताधीश व त्यांची जगजेते होण्याची महत्वाकांक्षा लक्षात घेऊन त्यांना वेळीच प्रतिबंध घालायला हवा होता.
- पहिल्या महायुद्धात जर्मनीवर अन्यायकारक अटी लादल्यामुळे जर्मनी दुखावला गेला होता व जनता संतापलेली होती. त्याकडे राष्ट्रसंघाने लक्ष द्यावयास हवे होते.
- देशादेशांमधील भांडणे राष्ट्रसंघाने सामंजस्याने सोडवण्यासाठी प्रयत्न करायला हवे होते.
- आंतरराष्ट्रीय भांडणे सोडवण्यासाठी संचाला अपयश आले.

3 शीतयुद्धामुळे मानवी कल्याणाकडे दुर्लक्ष झाले.

Ans i. दुसऱ्या महायुद्धात मित्र असलेले अमेरिका व सोव्हिएत युनियन युद्ध संपताच एकमेकांचे स्पर्धक बनले. युद्धाचा भडका कधीही उडू शकेल अशा तणाव या राष्ट्रांमध्ये होता. या परिस्थितीचे वर्णन शीत युद्ध केले जाते. या युद्धाचा कालखंडात ४० -४५ वर्षांचा होता.

ii. या कालावधीत अमेरिका व सोव्हिएत युनियन या दोन महासत्ता मधील संघर्ष, सत्ता स्पर्धा, शस्त्रस्पर्धा, विचारप्रणालीतील भेद, परस्परांना शह - काटशह देण्याची वृत्ती या बाबींमुळेच मानवी कल्याणाकडे दुर्लक्ष झाले.

- iii. जगातील बहुतेक देश या दोन महासत्तांमध्ये विभागले गेले होते त्यामुळे साहजिक तणावाचे क्षेत्र व्यापक झाले, शस्त्रास्त्र स्पर्धा वाढली, अधिकाधिक संहारक अस्त्रे बनवण्याचा संदर्भात व त्यास लागणारे तंत्रज्ञान अवगत करण्यासाठी दोन राष्ट्रांमध्ये स्पर्धा सुरु झाली.
- iv. त्यामुळे जगतिक शांतता धोक्यात येण्याची चिन्हे दिसू लागली तंत्रज्ञानाच्या सहाय्याने मानवाचे कल्याण करण्यासाठी अनेक उपक्रम राबविता आले असते. तंत्रज्ञानाच्या सहाय्याने मानवाचे कल्याण साधण्याऐवजी संपूर्ण जगाची शांतता भंग करण्याचे काम शीतयुद्धाने केले.

4 आजच्या काळात अमेरिकेला प्रतिस्पर्धी म्हणून कोणत्या देशांचा महासत्ता म्हणून उदय होऊ शकतो ?

- Ans** i. सोव्हिएत युनियन एकेकाळच्या या महासत्तेचे विभाजन झाल्यामुळे जगतिक राजकारणात अमेरिका ही एकमेव महासत्ता ठरली. आजच्या काळात ही अमेरिका महासत्ता म्हणूनच गणली जाते.
- ii. आजच्या काळात जपान या देशाने आधुनिक तंत्रज्ञानाच्या सहाय्याने फार मोठी प्रगती केली आहे. त्यामुळे जपान हा देश अमेरिकेला प्रतिस्पर्धी ठरू शकतो .
- iii. चीन हा देश त्यांचाकडे असलेल्या विपुल मनुष्यबळ, माहिती तंत्रज्ञान सहाय्याने प्रगती करून महासत्ता म्हणून उद्यास येत आहे.
- iv. काही वर्षात चीन जागातील सर्वात मोठी आर्थिक महासत्ता म्हणून गणली जाईल. चीन आणि अमेरिकेनंतर भारत हा जगात तिसरी महासत्ता म्हणून उद्यास येण्याची दाट शक्यता आहे.

5 शीतयुद्धाच्या काळात अलिप्ततावाद आवश्यक होता.

- Ans** i. शीतयुद्धाच्या काळात एकीकडे जगाचे द्विधुनिकरण होत असताना काही देशांना महासत्तांच्या स्पर्धेत सहभागी व्हायचे नव्हते. म्हणून त्यांनी अलिप्त राहण्याचे ठरविले.
- ii. अलिप्तवादी चळवळीने वसाहतवाद, सम्राज्यवाद व वंशवाद याला विरोध केला.
- iii. आंतरराष्ट्रीय प्रश्न शांतातमय मार्गाने सोडवण्यास या चळवळीने प्रोत्साहन दिले.
- iv. निःशस्त्रीकरण मानवी हक्कांचे संवर्धन, यांबाबत अलिप्ततावादामुळे आग्रही भूमिका घेता आली.
- v. म्हणूनच शीतयुद्ध काळात अलिप्ततावाद आवश्यक होता.

6 शीतयुद्धाची अखेर होण्यास कोणत्या गोष्टी कारणीभूत ठरल्या ?

- Ans** शीतयुद्धाची अखेर होण्यास खालील बाबी कारणीभूत ठरल्या. १९४५ पासून जगातील राजकारणात प्रभावी असलेले शीतयुद्ध संपूर्णतः येण्यास पुढील गोष्टी कारणीभूत ठरल्या.
- i. सोव्हिएत युनियनने आर्थिक खुलेपणाचे धोरण स्वीकारले राज्याचे अर्थव्यवस्थेवरील नियंत्रण शिथिल केले.
- ii. सोव्हिएत युनियन तत्कालीन अध्यक्ष मिखाईल गोर्बाचेव्ह यांनी 'पेरिस्ट्रोईका' (पुनर्रचना) आणि 'ग्लासनोस्त' (खुलेपणा) ही धोरणे अंमलात आणली. या धोरणामुळे माध्यमांवरील नियंत्रण कमी झाले. राजकीय व आर्थिक क्षेत्रात महत्त्वपूर्ण बदल झाले. या क्षेत्रात पुनर्रचना करण्यात आली. त्यामुळे लोकशाहीकरणाला चालना मिळाली.
- iii. पूर्व युरोपमधील सोव्हिएत युनियनच्या प्रभावाखालील देशांनी भांडवल व लोकशाही मार्गाचा स्वीकार केल्याने तेथील राजवटी बदलल्या.

7 शीतयुद्धाच्या समाप्तीनंतर जागतिक राजकारणात कोणते महत्त्वाचे बदल घडून आले ?

- Ans** i. जगातील राजकारणात अमेरिका ही एकमेव महासत्ता ठरली.
- ii. राष्ट्रांमधील व्यापार व आर्थिक संबंध वाढण्यास अनुकूल वातावरण निर्माण झाले. भांडवल, श्रम, बाजारपेठ माहिती यांचा जगभर प्रसार झाला. लोकांमधील विचार कल्पनांचाही मुक्त संचार होऊ लागला .
- iii. सर्वच राष्ट्रांची व्यापारी संबंधांना प्राधान्य देण्याचे ठरवल्याने अन्य राष्ट्रांना 'मदत' करण्याची कल्पना मागे पडली. त्याऐवजी आर्थिक संबंध प्रस्थापित करण्याचे प्रयत्न होऊ लागले. म्हणजेच पूर्वी आपल्या विरोधातील एखाद्या देशाला 'शत्रूराष्ट्र' म्हणून संबोधण्याऐवजी 'स्पर्धकराष्ट्र' हि संकल्पना पुढे आली
- iv. संयुक्त राष्ट्रे या संघटनेच्या जबाबदारीत वाढ झाली. जागतिक शांतता व सुरक्षितता टिकवण्यासाठी संयुक्त राष्ट्रांना अधिक ठोस प्रयत्न करावे लागत आहेत.
- v. पर्यावरण रक्षण, मानवी हक्कांची जोपासना, स्त्री-पुरुष समानता, नैसर्गिक आपत्तींचा सामना या बाबींना जागतिक स्वरूप प्राप्त झाले.

Q.2 दिलेल्या पर्यायापैकी योग्य पर्याय निवडून विधाने पुन्हा लिहा.(PS)

- 1** स्वतंत्र व सार्वभौम देशांची मिळून निर्माण होणारी व्यवस्था .....
- अ. राजकीय व्यवस्था   ब. आंतरराष्ट्रीय व्यवस्था
- क. सामाजिक व्यवस्था   ड. यांपैकी नाही

Ans स्वतंत्र व सार्वभौम देशांची मिळून निर्माण होणारी व्यवस्था **आंतरराष्ट्रीय व्यवस्था.**

- 2** शीतयुद्ध ..... या घटनेमुळे संपले.
- अ. संयुक्त राष्ट्रांची स्थापना   ब. सोव्हिएत युनियनचे विघटन
- क. लष्करी संघटनांची निर्मिती   ड. क्यूबाचा संघर्ष

Ans शीतयुद्ध **सोव्हिएत युनियनचे विघटन** या घटनेमुळे संपले.

- 3** राष्ट्रसंघाची मुख्य जबाबदारी .....

अ. युद्ध टाळणे ब. वसाहतींचे स्वातंत्र्य
क. राष्ट्रांची अर्थव्यवस्था सावरणे ड. निःशस्त्रीकरण करणे

Ans राष्ट्रसंघाची मुख्य जबाबदारी युद्ध टाळणे.

Q.3 पुढील विधाने चूक कि बरोबर ते सकारण लिहा (PS)

3

1 पहिल्या महायुद्धानंतर राष्ट्रसंघाची निर्मिती झाली.

Ans बरोबर -

कारण पहिले महायुद्ध झाल्यावर, अशा प्रकारचे युद्ध पुन्हा होऊ नये. त्यासाठी काहीतरी उपाययोजना करायला हवी असे सर्व राष्ट्रांना वाटू लागले.

2 शीतयुद्धामुळे जगाचे एकध्रुवीकरण झाले.

Ans चुक -

कारण शीतयुद्धकाळात जगातील बहुतेक देश महासत्तांच्या गटात सामील झाले होते. राष्ट्रांची अशी दोन गटात विभागणी होणे म्हणजे द्विध्रुवीकरण होय.

3 मिखाईल गोर्बाचेव्ह यांच्या धोरणांमुळे लोकशाहीकरणाला चालना मिळाली.

Ans बरोबर -

कारण
मिखाईल
गोर्बाचेव्ह
यांनी पूर्णरचना
आणि
खुलेपणा
ही धोरणे
अंमलात
आणली.
राजकीय व
आर्थिक क्षेत्रात
महत्वपूर्ण
बदल झाले.

Q.4 संकल्पना / टिपा लिहा. (PS)

10

1 टिपा लिहा: जागतिकीकरण

Ans 1991 नंतर जगात व्यापक व आर्थिक संबंधांमध्ये खुलेपणा आला. भांडवल, श्रम, बाजारपेठ, आणि माहितीची जगभरात देवाण घेवाण होवू लागली. माहिती तंत्रज्ञानातील क्रांतीने जगातल्या घटना व घडामोडी सर्वत्र कळू लागल्या. देशांच्या सिमारेषांचे महत्व कमी होऊ लागले जागतिकीकरणाचे काही फायदे झाले तर काही तोटे झाले, जसे आर्थिक एकीकरण झाले, बाजारपेठांमध्ये मुबलकता वाढली. पण श्रीमंत, गरीब हा भेद काही कमी झाला नाही.

2 टिपा लिहा:- अलिप्ततावाद

Ans i. अलिप्ततावाद हि शीतयुद्धकालात सुरू झालेली महत्त्वाची चळवळ होय. ज्या देशांना महासत्तांच्या स्पर्धेत सामील व्हायचे नव्हते त्यांनी अलिप्त राहायचे ठरवले. त्या सर्व अल्पविकसित राष्ट्रांचा गट अलिप्ततावादी नावाने एकत्र आले. १९६१ पासून हि चळवळ सुरू झाली. पं. जवाहरलाल नेहरूंच्या मार्गदर्शनाखाली भारताने या चळवळीचे नेतृत्व केले. आंतरराष्ट्रीय प्रश्न शांततामय मार्गाने सोडवण्यास या चळवळीने प्रोत्साहन दिले.

ii. आर्थिक आणि सामाजिक बदलांच अनेक प्रवाह आंतरराष्ट्रीय राजकारणात आणले. अल्पविकसीत राष्ट्रांना सन्मानाने उभे राहण्याचा विश्वास ह्या चळवळीने दिला शीतयुद्ध संपले तरीही ह्या चळवळीचे महत्त्व कमी झालेले नाही.

3 टिप लिहा:- शीतयुद्ध

Ans १९४५-१९९१ हा ४०-४५ वर्षांचा कालावधी शीतयुद्धाने व्यापला होता. अमेरिका व सोव्हिएत युनियन यांच्यात दुसऱ्या महायुद्धानंतर लगेच स्पर्धा झाली नाही. परंतु युद्धाचा भडका कधीही उडू शकेल असा तणाव तयार झाला. शीतयुद्धाचे परिणाम खालीलप्रमाणे.

- लष्करी संघटनांची निर्मिती - उदा. NATO
- जगाचे द्विध्रुवीकरण
- शस्त्रास्त्र स्पर्धा
- प्रादेशिक संघटनांची निर्मिती
- अलिप्ततावादी चळवळ
- सोव्हिएत युनियनच्या विघटनाबरोबर शीतयुद्ध संपले.

4 टिपा लिहा:- परस्परावलंबन

Ans जगातले सर्व देश कोणत्या न कोणत्या कारणांसाठी परस्परांवर अवलंबून असतात. स्वतःच्या राष्ट्रांच्या सर्वच गरजा कोणताही देश पूर्ण करू शकत नाही. काही गरजांसाठी दुसऱ्या देशांवर अवलंबून राहाणे आवश्यक असते. मोठ्या राष्ट्रांनाही अन्य राष्ट्रांवर अवलंबून राहणे भाग पडते.

5 टिपा लिहा:- द्विध्रुवीकरण

Ans शीतयुद्धकाळात जगातील बहुतेक देश दोन महासत्तांच्या गटात विभागले गेले होते. अमेरिका अथवा सोव्हिएत युनियन या दोन राष्ट्रांत भाग पडत होते. त्यामुळे शीतयुद्धाचा आवाका वाढला होता. व्यापक प्रमाणात तणाव देखील वाढला होता. राष्ट्रांची अशी दोन गटांत विभागणी होणे म्हणजे द्विध्रुवीकरण होय.

